

הבימה
התיאטרון הלאומי

מחזה מאת: נעם גיל · בימוי: תמר קינן

שוסטרמן

מאת: נעם גיל

בימוי: תמר קינן

עיצוב תפאורה: אדם קלר

עיצוב תאורה: מתן פרמינגר

מוסיקה: דפנה קינן

עיצוב תלבושות: יעל סקידלסקי

עיצוב תנועה: טל קון

נעמי הררי

משתתפים:

פרוספר קינן

חני קינן

פרופסור אבישי קינן

נעמי

אלירן

עדינה

עמי סמולרצ'יק

יעל לבנטל

בן יוסיפוביץ'

נעמי הררי

שפי מרציאנו

ליאת גורן

יעל לבנטל, בן יוסיפוביץ'

עוזרת במאית ומנהלת הצגה: שירן מעוז

הצגה ראשונה: 1.12.2023, אולם ברטנוב

משך ההצגה: שעה ורבע (ללא הפסקה)

עריכת תכניה: רמי סמו

צילום סטילס: רדי רובינשטיין

צילום ועיבוד תמונת כריכה: משה נחומוביץ

עיצוב תמונת כריכה ותכניה: דפנה זילברשטיין

מימין לשמאל - עומדים: שפי מרציאנו, נעמי הררי, בן יוסיפוביץ'. יושבים: ליאת גורן, עמי סמולרצ'יק, יעל לבנטל

המחזה

פרוספר וחני מתכוננים לעוד ערב של סודוקו ונטפליקס בביתם שבקרית מוצקין המנומנמת. סופת הוריקן בשם נעמי, בחורה צעירה ושברירית למראה, סוחפת אותם ללילה מטורף של שוד, תשוקה, תעלומה ורצח. לילה בו יתוודעו לשלל דמויות חשודות ומפוקפקות: הפרופסור הטרחן אבישי קינן, אלירן החומוסאי החתיך והטיפש, והשכנה עדינה, שגם בגיל השלישי לא נס ליחה. פרוספר וחני יצטרכו להבין במהירות מי הוא מי? מי נגד מי? למה? מי זה שוסטרמן? והכי חשוב, מי רצח אותו? כשהשחר יעלה, מוצקין כבר לא תהיה אותו דבר...

עמי סמולרצ'יק, בן יוסיפוביץ', יעל לבנטל

נעמי הררי, שפי מרציאנו

ליאת גורן

עמי סמולרצ'יק

"וַיִּחְפֹּשׂ וְלֹא מָצָא" - מקור השם בלש

מילים מן השורש בל"ש אינן מופיעות במקרא, ואולם בספרות חז"ל בא הפועל בלש בהוראת 'חיפש ובדק היטב'. פועל דומה מוכר מן הארמית; כך למשל הפסוק 'וַיִּחְפֹּשׂ וְלֹא מָצָא' (בראשית לא, לה) מיתרגם אצל אונקלוס "וּבְלַשׁ וְלֹא אֶשְׁכַּח". מכאן מוצאים בספרות חז"ל גם את שם העצם בלש לציון 'מוכס או גובה מטעם השלטונות' וּבְלָשֶׁת או בּוּלְשֶׁת לציון קבוצת בלשים. המילה בלש אומצה בעברית החדשה במשמעות 'שוטר חקש' או 'חוקר פרטי המספק שירותי מעקב'.

"בלשן ובלש", אתר האקדמיה ללשון עברית

מי עשה זאת?

אחד הז'אנרים האהובים בסיפורת הבלשית הוא ה- "Whodunit" (מי עשה זאת?). בז'אנר זה אנו פוגשים מספר מוגבל של גיבורים במקום מבודד, כאשר לכל אחד ואחד מהם מניעים והזדמנות לבצע רצח. להטבעת המונח ישנם שלושה שטענו לכתר: מבקר הספרות דונלד גורדון, במסגרת ביקורת שכתב בשנת 1930 על הרומן הבלשי "Half-Mast Murder" מאת מילוורד קנדי, העיתונאי וולף קאופמן במסגרת עבודתו במגזין "וראייטי" וסילבר סילברמן, עורך המגזין. הז'אנר, שפרח בין שתי מלחמת עולם, ריתק קוראים שמבלי משים ניסו להתחרות עם הבלש ולגלות מי מבין הנפשות הפועלות ביצע את הפשע. החקירה המתנהלת בשני משורים, גלוי וסמוי (האחד מתמקד בפשע והשני בשחזור), מובלת בדרך כלל על ידי בלש אקסצנטרי חובב המאפשר לקורא באמצעות שרשרת שאלות, הסקת מסקנות ורמזים, לקחת חלק במסע הבלשי. הסופרים שהתמחו בז'אנר היו בריטים, ביניהם גילברט קיט' צ'סטרטון ("רצח באחוזת העמודים הלבנים"), דורותי לי סירס ("אי נעימות במועדון היוקרה") וכמובן אגתה כריסטי, שכתבה עשרות ספרי בלשים. אך גם ג'ון דיקסון קאר ואלרי קווין (פרדריק דנהי ומנפרד ב. לי) האמריקאים, אשר חיקו את הסגנון ה"בריטי". במהלך השנים התפתח הז'אנר והגיע אל התיאטרון ומשם גם לקולנוע ולטלוויזיה. העלילה הקלאסית שבה קבוצת חברים מנסה לגלות באופן חובבני מי רצח את המארח התמקצה וכך גם אופן החקירה. אך התעלומה והסקרנות נותרו, פחות או יותר, כפי שהיו והן המאלצות לנסות ולנחש מי עשה זאת. קריאה או צפייה מרובה בז'אנר לצד מוסכמות וקלישאות שהצטברו במהלך התפתחותו, מחדדות את האינסטינקטים ומאפשרת לזהות סימנים ודקויות. עובדה זו מאתגרת את הכותבים המנסים בדרכים שונות להטעות את קהל היעד. אחת מהן, היא הבחירה הבלתי צפויה בדמות האשם. בעקבות רמזים מטעים והאשמות שווא, גם המיומנים יופתעו מהטוויסט ומזהות הרוצח. ומי שלא ייפול במלכודת, יוכל בכל זאת ליהנות עד סופו של המסע הבלשי.

מבוסס על המאמר: Jules R. Simion, מאת An Evolution of the Whodunit

יעל לבנטל, בן יוסיפוביץ', עמי סמולרצ'יק, שפי מרציאנו, ליאת גורן

האם הבלש הספרותי הראשון היתה בכלל בלשית?

אדגר אלן פו נחשב לסופר שהעמיד לרשות הספרות את ראשון הבלשים הספרותיים, בסיפורו "רציחות ברחוב מורג" המתרחש בפריז. אלא שהסופר הגרמני א.ת.א. הופמן (אָרְנֶסְט תְּאוֹדֹר וִילְהֶלְם הוֹפְמָן), הקדים אותו במספר שנים כשהציב לא רק בלש ראשון, כי אם בלשית ראשונה, מן גברת מרפל, מרקיזה צרפתייה מבוגרת, בתפקיד הבלשית החוקרת. הגברת האצילה מרחוב סנט הונורה, מפענחת לא רצח אחד אלא סדרה של רציחות. במרכז הנובלה שכתב הופמן, מעשי רצח בהם נרצחים מאהבים עשירים בדרכם אל המאהבות ושוד תכשיטים שהם נושאים עימם כאתנן או סתם כאות לאהבה. מעשי הרצח מזעזעים את עיר האהבה ופוגעים בחיי התענוגות אליהם הורגלו האדונים והנשים הפריזאיות.

דמותה הדמיונית של "מדמואזל סקודרי" "Das Fräulein von Scudery" היתה מרקיזה בחצרו של לואי ה-14. כנגד הדימוי של האישה השקטה, הפסיבית והפואטית, מהמאה התשע-עשרה מדובר בגברת אצילה המתחרה בהצלחה בעמיתיה הגברים על ידי שימוש בהיגיון ובתכונות נשיות מובהקות, אינטואיציה וחמלה, לצורך פתרון התעלומה. ההשקפה המסורתית כי מסייה דופן גיבורו של אדגר אלן פו הוא האב-טיפוס הראשון של בלש, שגוייה מן הסתם. הטקסט של הופמן הוא הסיפור הבלשי המודרני הראשון שבמרכזו עומדת בלשית נשית מעודנת אך נמרצת. הנובלה הבלשית של א.ת.א. הופמן זכתה לעיבודים למחזה וסרטים.

מתוך המאמר "האם הבלש הספרותי הראשון היתה בכלל בלשית?" מאת אבי גולדברג. אתר "יתוש באוזן".
<https://www.yatushbaozen.com>

מדמואזל סקודרי (1650)

יעל לבנטל, ליאת גורן, שפי מרציאנו, בן יוסיפוביץ'

על שוסטרמן

הז'אנר הבלשי מעולם לא תפס בתיאטרון הישראלי. הפושעים שלנו מעולם לא נחשבו לאלגנטיים כמו הפושעים שמאירופה או מאמריקה. אין לנו את הרקול פווארו או שרלוק הולמס הישראלים וגם אם יש, הם בדרך כלל מגיעים מהמשטרה. בכלל, הז'אנר הבלשי נראה חריג באקלים המזרח תיכוני. אנחנו נגועים יותר מדי בחלטורה וסיפורים בלשיים דורשים סדר וארגון שלא מתאימים לחוויה המקומית. הרעיון המרכזי שהניע את כתיבת המחזה ניתן לתמצות בשלוש מילים – "אגתה כריסטי במוצקין". המילה "חלטורה" גם עמדה לנגד עיני במהלך כתיבת הסיפור. הדמויות שמבקשות לפתור את התעלומה לא מוכשרות במלאכת הבילוש. הן יודעות שנכנסו לסיפור הגדול על מידותיהם. הן מתפזרות כל אחת לכיוונים שלה, אוהבות יותר לדבר מאשר לחקור, להתפלסף מאשר להגיע לעיקר. במהלך המחזה הן מבינות שהן לא מבינות שום דבר. ככל שהחקירה מסתעפת ומסתבכת כך סימני השאלה גדלים. הסיפור הבלשי תמיד היה סיפור עירוני ברובו, כשהבלש שימש פעמים רבות כסוג של מדריך תיירים אורבני. שרלוק הולמס (של ארתור קונאן דויל) היה הבלש של לונדון, המפקח מגרה (של ג'ורג' סימנון) היה הנציג של פאריס ופאנדרין הרוסי (של בוריס אקונין) היה מוסקבאי מאמן. פרוספר קינן, במקרה שלנו, הוא נציגנו ממוצקין. פרוספר נולד במוצקין וימות במוצקין. מוצקין, מבחינה זו, אינה רק עיר בשוליים (יחסית), היא גם מצב תודעתי של דמויות שתמיד יהיו מחוץ למרכז, מחוץ לעניינים. ואילו כאן, במחזה הזה, דמויות המשנה האלה מוצאות עצמן בתפקידים ראשיים. הן רוצות לחקור, כי יש להם תפקיד בהצגה הזו. חוץ מכך שמדובר ב"נשמות בודדות הזקוקות לאהבה", אם לצטט את אחת הדמויות, אין ביניהן הרבה במשותף. ועדיין, הן יוצאות כולן יחד למסע לתפוס נוכלת צעירה וחסרת רחמים, מסע שאולי יכניס תוכן לחיים ריקים מידי. את החזרות על ההצגה התחלנו בתשיעי באוקטובר, יומיים אחרי היום הנוראי. אני כותב שהתחלנו את החזרות, אבל למעשה בשבועיים הראשונים זו הייתה יותר תרפיה קבוצתית של חבורה של אנשים שמנסים לעכל את מה שקרה ובין לבין לעמוד במרחבים מוגנים בזמן אצעה. העבודה על ההצגה הצילה אותי. היא אפשרה לי לברוח מהמציאות הקשה לעבר סיפור פנטסטי על דמויות אבודות שיוצאות לאודיסאה פרטית משלהן. ברוב המחזות שכתבתי עד עכשיו תמיד היה אלמנט פוליטי. בשבילי, התיאטרון אִפשר לי להתעמת עם המציאות האבסורדית שמקיפה אותנו, לנסות לחשוף קונפליקטים חברתיים דרך סיפורים אישיים של דמויות פרטיות. במקרה של "שוסטרמן" הלכתי בכיוון הפוך. זהו טקסט שנכתב על ידי מחזאי שמבקש לברוח מהמציאות על ידי כתיבת דמויות שמבקשות לברוח מהמציאות של חייהן אל תוך מעשייה אקזוטית ומסתורית. ברגעים אלה אני לא רוצה להתעמת עם המציאות. יש לי את זה מספיק בחדשות, ברחוב, ובשיחות שבינינו לבינינו. כרגע, אני רוצה לברוח ו"שוסטרמן" סיפק לי מקום שקט להתחפר בתוכו ולבלות עם דמויות שיותר מכל דבר אחר מסרבות להגיע לעיקר, כי העיקר פחות מעניין, העיקר זה לא העניין.

נעם גיל, דצמבר 2024

יעל לבנטל, בן יוספוביץ', עמי סמולרצ'יק

"בלשיאדות", סאטירה ותיאטרון: שרלוק הולמס העברי על במות היישוב בתקופת המנדט

ראובן גפני

הבלשים הספרותיים עולים ארצה

הסוגה הספרותית (והתרבותית) הבלשית, נפוצה בהדרגה בארץ ישראל החל בשנות העשרים של המאה ה-20. אמנם, בעיני רבים הייתה זו ספרות נחותה (ואפילו מסוכנת!) מבחינת אופייה ותכניה, ואולם בהשפעת הנעשה במרחב הספרותי הכלל עולמי – בייחוד בבריטניה ובארצות הברית – החלה הספרות הבלשית חודרת בהדרגה גם למרחב הספרותי העברי והארץ ישראלי. שלא במפתיע, דמותו של הבלש הספרותי הנודע מכל – שרלוק הולמס – זכתה אף היא לתרגומים ראשונים לעברית כבר בשנת 1920: הן בארץ ישראל (ביזמת זאב ז'בוטינסקי וחבריו לתא בכלא עכו), והן מחוצה לה (בתרגומו של המחנך ישראל אליהו הנדלזלץ, איש ורשה). מכאן קצרה הייתה הדרך למגוון תרגומים נוספים של סיפורי הבלשיים, שנוצרו לא אחת בידי אישים שהיו מזוהים אף הם דווקא עם המחנה הרוויזיוניסטי. במקביל לכך, בשנות השלושים החלו מופצות סדרות זולות של חוברות "בלש" עבריות – הרפתקאות בלשיות מקומיות, שבמרכזן עמדה בתחילה דמותו של דוד תדהר, מראשוני הבלשים בארץ, שאף כונה לא אחת "שרלוק הולמס הארץ-ישראלי". לנוכח הפצתם ההדרגתית של סיפורי שרלוק הולמס בעברית – כמו גם הגעתם ארצה של ראשוני הסרטים שבמרכזם הוצבה דמותו – אין זה מפתיע לגלות שגם מחזאים ואנשי תיאטרון בני-הזמן ביקשו לעשות שימוש בדמותו, בעיקר בהקשר בידורי וסאטירי מובהק.

הבלש הבריטי וההצהרה המדינית האבודה

הניסיון הראשון להמחיש על במות התיאטרון העברי את דמותו של שרלוק הולמס – אם גם באופן גרוטסקי ולעגני במיוחד – נעשה בידי עמנואל הרוסי, ככל הנראה בשנת 1937. שנים אחדות קודם לכן גויס הרוסי בידי חברו, אביגדור המאירי – אף הוא חובב מושבע של ספרות בלשית – לכתוב מערכונים ופזמונים עבור התיאטרון הסאטירי "הקומקום", ולאחר מכן עבור "המטאטא". מופעי "המטאטא" – שעסקו רבות בסוגיות הזמן – הורכבו מקבצים של פזמונים ומערכונים, והוקדשו לסוגיות דוגמת העלייה והגבלתה, העבודה העברית והשפה העברית, הספרות בקרקעות הארץ ועוד. בשנת 1937 – לאחר שכבר פרש מ"המטאטא" – כתב הרוסי את המחזה "שרלוק הולמס בארץ ישראל" (או: "אי הצהרת בלפור"), שהוגדר על ידו כ"קומדיה בשמונה תמונות עם פרולוג". במרכז העלילה מוצגות דמויותיהם של שני ספסרי-קרקע נוכלים, המחליטים לייצר הונאה תקשורתית-ציבורית, שעיקרה הפצת הידיעה לפיה "הצהרת בלפור אבדה" (ונשכחה), וכי בשל כך לא תוגבל עוד רכישת קרקעות בידי יהודים. כל זאת, כדי לשחק במחירי הקרקעות בעצמם, ולהפיק מהם רווחים מהירים. בכדי לשכנע את הציבור הרחב כי ההצהרה המדינית הנודעת אכן אבדה – ולשכנעם למכור את אדמותיהם בזול – שוכרים השניים עולה חדש מפולין, שיופיע ברבים כשרלוק הולמס האגדי, העוסק לכאורה בחיפוש אחר המסמך האבוד, ומוסיף נופך מציאותי לידיעות המופצות ברבים. בסופו של דבר נגזר המחזה ולא הוצג מעולם. זאת, או בשל רמתו הספרותית הלא מוצלחת, או (גם) בשל יחסיו העכורים של הרוסי עם אנשי "המטאטא", שהוא פרש ממנו בשנת 1933.

החוברת הראשונה בסדרת "הבלש" באדיבות יורשי דוד תדהר ויורשי שלמה-בן ישראל

באדיבות המרכז הישראלי לתיעוד אמנויות הבמה, אוניברסיטת תל-אביב

שרלוק הולמס בתל אביב

עשר שנים מאוחר יותר, נכתב מחזה סאטירי נוסף שבמרכזו עמדה דמותו של הולמס, הפעם בידי אנשי "המטאטא" עצמם, שהעלוהו לפחות כמה עשרות פעמים בהצלחה רבה. "שרלוק הולמס בתל אביב", מאת יצחק נוז'יק, היה מחזה בן שלוש מערכות, והורכב מ-12 תמונות ופזמונים. במרכז העלילה עמדה סוגיית העלייה היהודית הבלתי-לגאלית לארץ ישראל, ורצונה של הממלכה הבריטית להפסיקה. לצורך כך מחליטה האימפריה להעסיק את שרלוק הולמס, בכדי שזה יעלה ארצה במסווה של מעפיל ויעלה על עקבותיו של "ראש העלייה", האחראי למפעל ההעפלה. ואולם, היות והמחזה נכתב כשדמותו הספרותית של הולמס הייתה כבר 90, החליט נוז'יק להחליף את הבלש המקורי בנכדו, הנושא אף הוא את אותו השם ועוסק באותו המקצוע. בחיפושיו של הבלש אחר האדם האחראי למפעל ההעפלה, נחשף הוא לפנים שונות ביישוב העברי הארץ-ישראלי, כמו גם לעימותים חברתיים, עדתיים ומעמדיים שונים המפלגים אותו. לאחר הצנחתו בידי שולחיו בחוף תל אביב הוא פוגש במעפילה צעירה, ספק-מתאהב בה ועוקב אחריה בכדי להכיר את מוסדות היישוב המטפלים בעולים. כך מגיע הוא לרופא המטפל במעפילים; למשרדי מפלגת "עלייה חדשה"; ולבסוף גם לבית הכנסת, שם לומד הוא מהי "עלייה לתורה", ומסיק שעליו לרדוף אחר "העולה הראשון" – אברהם אבינו, המתגורר במערת המכפלה... העלילה כולה היא קומדיה של טעויות, שבמהלכה מפרש הבלש באופן שגוי כל תופעה שאליה הוא נחשף, וממילא חושף את חוסר יכולתה של האימפריה להגביל או למנוע את עלייתם של יהודים לארץ ישראל. הצגת הבכורה של "שרלוק הולמס בתל אביב" – ששווק כ"בלשאידה ב-12 פרקים" – נערכה בבית העם בתל אביב, ב 25/2/1947. מיד לאחר מכן הוצג המחזה באולמות בכל רחבי הארץ, בכלל זה בערים הגדולות, במושבות, ביישובים חקלאיים ואפילו בטבריה. כן שודרו קטעים אחדים מתוך המחזה בשעה העברית ברדיו.

ניסיונות ראשונים אלו לא היו הפעם האחרונה שבה הועלתה דמותו של הבלש הבריטי הנודע על במות הארץ. עם זאת, משקפים הם נאמנה את הקשר שבין תיאטרון, ספרות, לאומיות וסאטירה, בייחוד על רקע מפגש בין-תרבותי ופוליטי חד פעמי.

המאמר מבוסס על ספרו של ד"ר ראובן גפני, לעברת את שרלוק הולמס: פרשייה ספרותית ופוליטית מתקופת המנדט, יד בן-צבי, ירושלים תשפ"א.

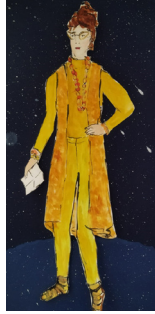

שפי מרציאנו, נעמי הררי, ליאת גורן

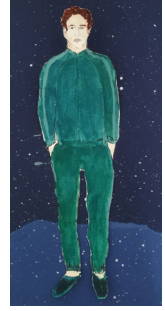
זה הדיבור במוצקין...

סקיצות לתבושות: יעל סקידלסקי

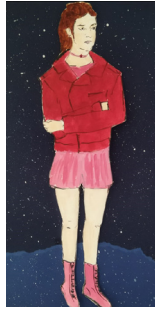
חני: "אני מתבזבת אתך, פרוספר. אתה מבזבז אותי."

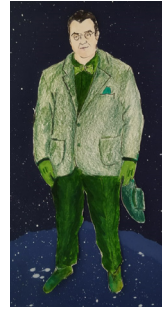
פרוספר: "אני בזבז של מקום. אין לי ערך. אין לי מה להציע. בשביל מה הייתי פה בעולם הזה? סודוקו? מה יגידו עלי כשאמות? מה יספרו עלי אחרי שתיגמר ההצגה? במי נגעתי? את מי עניינתי? אני מעניין? מה מעניין בי? אין בי שום דבר מעניין. אני לא מעניין."

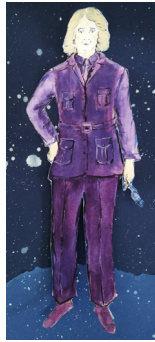
נעמי: "דבילים יקרים, אני יודעת איפה הייתם, איפה אתם עכשיו, אני גם יודעת איפה תהיו. לא כדאי לכם להתעסק איתי. אתם חושבים שאתם חזקים וחכמים, אבל אתם קופצים ראש לתוך מלכודת שאני טומנת לכם."

אבישי: "העליבות האקזיסטנציאלית במלוא תפארתה, צימוק מוצקיני שנרמס על ידי עול הקיום, בירוקרט מגוחך שיכול להגשים את עצמו על ידי משחק סודוקו סתמי וכל זה מיוצג במשיכות מכחול נועזות, בצבעים חמים ובקומפוזיציה עקומה."

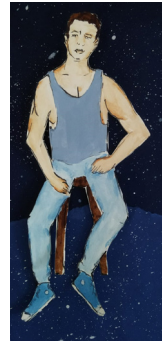
עדינה: "אני הייתי עם כולם, הייתי עם קריניצקי, מרחוב קריניצקי, הייתי עם אלבז מרחוב אלבז, עם בן אהרון מרחוב בן אהרון. הייתי עם כולם, לפני שהם היו רחובות כמובן. הייתי אפילו עם מורדי הגטאו... אין רחוב במוצקין שלא עשיתי."

אלירין: "למה איך? כלומר אם לא למה אז למה איך ואם איך אז איך ואיך למה?"

מתוך התפאורה · עיצוב: אדם קלר
ייצור: מחלקת ייצור אביזרים,
תיאטרון "הבמה"

בתכניית ההצגה נעשה שימוש בשער החוברת "הרצח המסתורי" אנו מכבדים את זכויותיהם של בעלי זכויות היוצרים והשקענו מאמצים באיתורם לצורך שימוש בהם. כל עוד לא אותרו כלל בעלי הזכויות, השימוש נעשה על פי סעיף 27 לחוק זכויות יוצרים תשס"ח-2007. בעלי הזכויות הנוספים מוזמנים לפנות באמצעות דואר אלקטרוני לכתובת: archive@habima.org.il, בבקשה למתן קרדיט או לחדול מעשיית השימוש ביצירה. תודה